

МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ ЕМОЦІЙНИХ КОНЦЕПТІВ СУМ ТА РАДІСТЬ У ПЕРСЬКІЙ МОВІ

Метафора в сучасних лінгвістичних дослідженнях постає як набагато складніше і важливіше явище, ніж це здавалося раніше. Як відомо, традиційно метафору розглядали або як фігуру мовлення (в риториці з часів античності), або як спосіб семантичного розвитку слова (в історичній семантиці), або як один з різновидів переносних значень (у синхронічній лексикології і лексикографії) [Скребцова 2011, 33–34]. Однак з появою теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона, обґрунтованої у праці “Метафори, якими ми живемо” (1988), яка стала класичною для сучасних лінгвокогнітивних досліджень, стало очевидно, що “метафора пронизує наше повсякденне життя, причому не тільки мову, а й мислення і діяльність. Наша буденна понятійна система, в межах якої ми думаємо й діємо, є за своєю суттю метафоричною” [Лакофф, Джонсон 2004, 25].

Теорія концептуальної метафори розглядає процес метафоризації як рух від конкретного, добре відомого і структурованого факту дійсності до нового, невідомого, менш структурованого та більш абстрактного об'єкта пізнання. Метафоризація заснована на взаємодії двох структур знань – когнітивної структури джерела (source domain) та когнітивної структури мети (target domain). У процесі метафоризації деякі області цілі структуруються за зразком джерела, внаслідок чого відбувається метафорична проекція (metaphorical mapping) [Баранов 2004, 9]. Іншими словами, метафоризація – це спосіб думати про одну ділянку нашого досвіду крізь призму знань про його іншу, вже засвоєну, ділянку.

До теорії концептуальної метафори сходить теорія метафоричного моделювання, що розробляється переважно на матеріалі політичних текстів (див. праці А. М. Баранова, Ю. М. Караулова, І. М. Кобозевої, Т. Г. Скребцової, А. П. Чудинова, Г. М. Яворської та ін.). У межах різних варіантів цієї теорії здійснюються встановлення та опис конкретних метафоричних моделей, притаманних осмисленню тих чи інших явищ дійсності представниками певного мовно-культурного співтовариства. Метафорична модель – це існуюча у свідомості носіїв певної мови схема зв'язку між понятійними сферами, яку можна представити формулою: “X – це Y”, причому відношення між компонентами формули розуміється не як пряме ототожнення, а як подібність [Чудинов 2008, 130–131].

Взявши за основу цей теоретичний досвід і перенісши його до ділянки психо-емоційного простору людини, ми спробували встановити деякі метафоричні моделі, за якими відбувається концептуалізація емоцій *сум* та *радість* у перській мовній свідомості. Отже, метою статті є визначення системи метафоричних моделей, за якими відбувається осмислення перських емоцій *сум* та *радість*. Об'єктом дослідження є мовні засоби, що об'єктивують емоційні концепти СУМ та РАДІСТЬ; предметом дослідження – метафоричні моделі зазначених емоційних концептів. Наукова новизна дослідження зумовлена відсутністю праць, присвячених метафоричній концептуалізації емоцій на матеріалі перської мови. Матеріалом дослідження стали понад 250 лексем, фразем і виразів побутово-розмовного мовлення та книжно-писемної

сфери, відібраних методом суцільної вибірки з лексичних та фразеологічних словників перської мови, а також перських художніх та публіцистичних текстів.

Опрацьований нами мовний матеріал засвідчує, що номінативне поле концепту РАДІСТЬ формується переважно такими перськими та арабськими за походженням словами, як: *šādi* *веселоці, радість*, *xoši* *веселоці, радість, задоволення*, *xošhāli* *задоволення, радість*, *xorsandi* *задоволення, радість*, *vajd* *веселоці, радощі, захват*, *šouq-o zouq* *захват* тощо, – а також засобами вторинної номінації, що містять у собі відповідну семантику. Концепт СУМ репрезентують передусім синонімічні лексеми *qam*, *qosse*, *anduh* *горе, сум, смуток*, а також похідні слова *deltangi* *сум, смуток*, *afsordegi* *смуток, пригнічений стан* та відповідні фразеологічні одиниці (ФО).

Перш ніж виокремлювати метафоричні моделі відповідних концептів, ми зробили два припущення. Виходячи з положення про те, що базові емоції, до яких належать *сум* та *радість*, мають універсальний характер і не залежать від етнічних особливостей певної лінгвокультурної спільноти [Изард 2003, 63], можна припустити, що більшість ключових метафоричних моделей, за якими концептуалізуються вказані емоції в різних мовах, будуть збігатися. Це ґрунтується на природному очікуванні того, що через біологічну обумовленість люди різних мов і культур мають сприймати, розмірковувати і відчувати деякі аспекти дійсності, що їх оточує, значною мірою однаково [Апресян 2011, 20]. З другого боку, через те що кожна культура накладає свою “лінгвістичну сітку” на концептуалізацію емоцій [Wierzbicka 1999, 240], неможливо уявити, що представники різних культур і мов цілком однаково осмислюють та інтерпретують свій емоційний досвід [Kövecses 2007, 139]. Ми вирішили встановити співвідношення універсального і етноспецифічного в концептуалізації вказаних емоцій перською мовною свідомістю, а також з’ясувати, наскільки перські метафоричні моделі розглянутих емоцій корелюють з тими, що були визначені на англійському матеріалі [Kövecses 2007, 24–26]. Звичайно, нам поки що не вдалося скласти такий вичерпний перелік, як це зробив З. Кевечес, проте навіть опрацьований матеріал дає підстави стверджувати, що така кореляція існує.

Друге припущення стосувалося співвідношення схожого / відмінного всередині концептуалізації самих емоцій. Як відомо, з лінгвістичного погляду слова *сум* та *радість* постають як антоніми. Тому логічно припустити певну схожість у метафоричному осмисленні цих емоцій, подібно до того, як це притаманне семантично близьким класам слів. Результати нашого аналізу показали, що метафорична концептуалізація цих понять у перській мові виявляє як схожі, так і відмінні риси. Розглянемо випадки, коли ці емоції концептуалізуються однаково. Спільними для обох концептів виявилися такі моделі: РАДІСТЬ / СУМ – РЕЧОВИНА, РАДІСТЬ / СУМ – ПРОСТІР, РАДІСТЬ / СУМ – НАДПРИРОДНА СИЛА, РАДІСТЬ / СУМ – БЕЗУМСТВО, РАДІСНА / ЗАСМУЧЕНА ЛЮДИНА – РОСЛИНА.

Розглянемо модель РАДІСТЬ / СУМ – РЕЧОВИНА, яка сповнює контейнер. У ролі контейнера може виступати або серце людини, або сама людина. Перший варіант реалізації цієї ММ спостерігаємо в реченні:

آن شب وقتی سر بر روی بالش گذاشتم دلم مالا مال از شادی بود. نمی دانم چرا؟! ... (ناهید پژواک، شب شراب).

Тієї ночі, коли я поклав голову на подушку, моє серце було сповнене радістю. Не знаю чому... (Н. Пезвак. Ніч застілля).

Якщо в ролі контейнера виступає людина, від надмірної кількості суму вона може тріснути:

دلم پر بود، از غصه می ترکیدم... (ناهید پژواک، شب شراب).

Я був засмучений (букв. моє серце було повне), я тріскався від суму... (Н. Пезвак. Ніч застілля).

Сполучення дієслова *tarkidan* *тріскатися* зі словом *qosse* *горе, сум, смуток* зафіксоване і в паремії: *Дервіш, якщо не скаже: “Світ нічого не вартий”, трісне від смутку* [Anvari 2005, 854].

Здатність суму як певної речовини переміщатися по контейнеру, принаймні зверху вниз, підтверджує сполучення лексеми **qam** з дієсловом **forukeš kardan** *спадаєти, осідати* в такому контексті:

تمام غمهایم فروکش کرد، همه غصه هایم آب شد... (ناهید پژواک، شب شراب).

Усі мої печалі вляглися, мій смуток розтанув... (Н. Пежвак. Ніч застілля).

У наведеному реченні наявність цієї моделі засвідчує і сполучення слова **qosse** *смуток* з дієсловом **āb šodan** *танути*. Крім того, сум постає як речовина, яку можна “зчистити” з серця:

نگاهش شیرین بود جان می بخشید همه غمها را از دل من می زدود... (ناهید پژواک، شب شراب).

Її погляд був ніжним, він оживляв, змивав (букв. зчищав) усі печалі з мого серця... (Н. Пежвак. Ніч застілля).

Взагалі варто зазначити, що найбільше прикладів нам вдалося спостерегти саме на підтвердження існування моделі СУМ – РЕЧОВИНА, всередині якої було зафіксовано два її різновиди: а) СУМ – НАПІЙ / ЇЖА та б) СУМ – РІДИНА. На існування першої моделі вказує сполучення ключових слів-номінантів концепту з дієсловом **xordan** *їсти, пити*. Як відомо, дієслово **xordan** у перській мові має значення як ‘їсти’ (напр., **qazā xordan** *їсти*), так і ‘пити’ (напр., **āb xordan** *пити*). На перший погляд, значенню ‘пити’ можна віддати перевагу на тій підставі, що існують контексти, переважно у класичній поезії, в яких “пиття” суму зіставляється з питтям вина: *غم خواران را می دهید و می خواران را می* *Тим, хто співчуває* (букв. тим, хто п’є смуток), *دایته سومتو، تیم، ختو پ’є وینو، دایته وینو*; *غم خوریم خوش نبود به که می خوریم* *Якщо будемо сумувати* (букв. пити сум), *буде негарно, краще, будемо пити вино* *He su-muy i piy vino den e i nich / Hexaj serce tвое bude spovnenim spokoju, a gubi – posmiški* (Фердоусі) [Anvari 2005, 975]. В останньому крилатому вислові наявна гра слів з дієсловом **xordan**, яка засвідчує протиставлення “пиття суму” питтю вина: **maxor anduh-o bāde xor** (букв. не пий печаль, а пий вино).

Додамо, що дієслова **qosse xordan**, **qam xordan**, **timār xordan** зі спільною семантикою ‘сумувати’, ‘горювати’ зустрічаються переважно у складі прислів’їв та крилатих висловів дидактичного характеру, напр.: *غم خوردن سودی ندارد: Немає користі в тім, щоб сумувати* [Anvari 2005, 812]; *غم بیهوده خوردن خوب نیست* *Негарно сумувати даремно* [Anvari 2005, 811]; *غم فردا نشاید خوردن امروز (سعدی)* *Не варто сьогодні сумувати про те сумне, що станеться завтра* (Сааді) [Anvari 2005, 814]; *هیچ راهی نیست* *Немає шляху, якому б не було кінця, не сумуй!* (Хафез) [Anvari 2005, 1224]. Однак похідні від зазначених дієслів лексеми, такі як: **qossexor** *легко ранимий, чутливий* (букв. той, що п’є смуток), **qamxār** *той, хто співчуває, утішник* (букв. той, що п’є сум), **timārxār** *засмучений* (букв. той, що п’є смуток) та **qamgosār** *той, хто співчуває, утішник* (від **qam** сум + **gosārdan** *пити*) – зустрічаються як у пареміологічному фонді (пор.: *غم دل با که توان گفت که غم خوارى نیست: Кому розповісти про сум на серці, якщо немає утішника?* [Anvari 2005, 812]; *غم به قدر غمگساران ز آسمان نازل شود* *Суму з неба дається стільки, скільки є готових утішити* [Anvari 2005, 811]; *غم را باید غمگسارى* *На кожне горе має бути утішник* [Anvari 2005, 1158]), так і в сучасних художніх текстах, пор. словосполучення **qamxār-e ham budan** *співчувати один одному* в такому контексті:

همه اهل محل همدیگر را می شناختیم و در غم و شادی هم، همیشه نزدیکتر از خویش و فامیل شریک و غمخوار هم بودند... (ناهید پژواک، شب شراب).

Всі люди нашого кварталу знали одне одного і були ближчі, ніж родичі, підтримуючи і співчуючи одне одному і в горі, і в радості... (Н. Пежвак. Ніч застілля).

Однак більш прискіпливий аналіз паремій засвідчив, що сум уявляється персами не тільки як напій, а й як їжа. Зафіксований крилатий вислів, у якому зазначається, що оскільки “сум з’їв” мене, то і я буду його “їсти”: *غم مرا / غم خور ای مرد* *Скільки будеш казати, о чоловіче: не сумуй* (букв. не їж сум)! / *Сум*

з'їв мене, чому ж мені не сумувати (букв. не їсти його)? (Хакані) [Anvari 2005, 815]. В іншому звороті: *اندوه چو روزی است می باید خورد* *Оскільки сум – це хліб насущний, треба його їсти* [Anvari 2005, 117] сум уподібнюється хлібу, який людина їсть кожного дня.

Додатковою ознакою того, що сум концептуалізується як їжа чи напій, вважаємо сполучення слова **qam** зі словом **govārā** *приємний на смак, легкотравний* у складі такої паремії: *غم گوارا تر بود آزادگان را از سرور* *Сум для вільних людей буває приємнішим на смак, ніж радість* [Anvari 2005, 815]. Отже, можна зробити висновок про те, що розмежування між уживанням їжі чи напою в контексті суму в давнину не було актуальним для персів, головним уважалося те, що його вживали всередину, як певну їстівну речовину, а потім “перетравлювали”.

Існування в перській мовній свідомості концептуальної моделі СУМ – РІДИНА підтверджує аналіз внутрішньої форми синонімічних похідних лексем **qambār**, **anduhbār**, **hesratbār** *сумний, засмучений*, утворених поєднанням лексем-номінантів концепту **qam**, **anduh**, **hesrat** із дієсловом **bāridan** *текти, йти (про дощ, сніг)*, напр.: *چرا عابرين عجزول و اندوهگين هستند. چرا سایه های روی ديوار غم می بارد...* (فتانه حاج سيد جوادى، بامداد خمار).

Чому всі перехожі такі сумні і поспішають? Чому з тіней на стінах летіє сум?.. (Ф. Хадж Сеїд Джаваді. Ранок похмілля).

Метафоричній моделі РАДІСТЬ / СУМ – ПРОСТІР притаманна така особливість, що РАДІСТЬ концептуалізується як ВЕРХ, а СУМ – як НИЗ, що співвідноситься з концепцією орієнтаційних метафор [див.: Лакофф, Джонсон 2004, 35–36]. Існування цієї моделі засвідчують такі ФО, як: **ruh-aš parvāz kard** *він воскрес душею, він підбадьорився* (букв. його душа полетіла) [Голева 2000, 323], **sar-e damāq budan** *бути в доброму гуморі* (букв. бути вгорі настрою) [Голева 2000, 287] тощо. У художніх контекстах ця модель виявляється при переданні стану людини, готової від радощів відірватися від землі і здійнятися в небо, напр.:

وقتی زمان برگشتن به منزل فرا رسید، سر از پا نمی شناختم. بال در آوردم. (فتانه حاج سيد جوادى، بامداد خمار).

Коли прийшов час повертатися додому, я була сама не своя. Летіла, немов на крилах. (Ф. Хадж Сеїд Джаваді. Ранок похмілля).

У наведеному реченні в метафоричному осмисленні радості як бажанні бути десь зверху, над землею задіяний зооморфний код, реалізований фраземою **bāl dar-āvardan** *набувати крила* (букв. випускати крила). Переживання радості уподібнюється стану, близькому до польоту, і в такому реченні:

اینکه داشت به خانه می رفت پای من نبود بال در آورده بودم پرواز می کردم، بین زمین و هوا، روی زمین نبودم، سبک شده بودم... (ناهید پژواک، شب شراب).

Повертаючись додому, я наче не ногами йшов, а летів на крилах, був немовби між небом і землею... На землі мене не було, я став легким... (Н. Пежвак. Ніч застілля).

Зазначимо, що наведені приклади можуть інтерпретуватися як метонімія, адже в когнітивній лінгвістиці стани і поведінка, що спричиняються емоціями, розглядаються як прояви концептуальної метонімії. Механізм формування метонімії є аналогічним метафорі: царина джерела проектується на царину мети з тією різницею, що в метонімії обидві царини належать до спільної сфери досвіду, на відміну від метафори, де вони належать до різних сфер [Мартинюк 2012, 77–78]. Мета концептуальної метонімії – забезпечити доступ до певної сфери через її ж частину (або до однієї частини сфери через її іншу частину) [Kövecses 2007, 4–5]. Яскравим прикладом перської концептуальної метонімії РАДІСТЬ – ЦЕ ВЕРХ є фразема: **az xošhālī kolāh-e hod-rā be āsemān andāxtan** *від щастя кидати свого капелюха угору* (букв. в небо) [Охріменко 2011, 69].

Модель СУМ – ЦЕ НИЗ виводиться із ФО: **az damāq / az del-o damāq oftādan** *засмучуватися, впадати у відчай* (букв. з носа / з серця і носа падати), **sar be geribān-e hod foru bordan** (букв. занурювати голову у свій комір), **sar be geribān-e čizi**

šodan (букв. занурювати голову в комір чогось) *поринати в сумні роздуми, замислюватися* [Голева 2000, 356]. Внутрішня форма двох останніх ФО вказує на відповідні соматичні зміни, що відбуваються з людиною під час переживання емоції:

حالا صورت آنها پژمرده، اندیشناک و سر به گریبان زندگی می نماید... (صادق هدایت، مادلن).

Тепер їхні обличчя виглядають змарнілими, стурбованими, сумними... (С. Гедаят. Мадлен).

У метафоричній концептуалізації суму беруть участь і такі партоніми голови, як **sebilhā** вуса та **lab** губи. Фраземи **sebil-aš āvizān šod** він засмутився, розчарувався (букв. його вуса поникли) та **lab-o luče-aš āvizān šod** він зажурився, розчарувався (букв. в нього обвисли куточки рота) яскраво відтворюють в уяві міміку людини у відповідному психоемоційному стані [Голева 2000, 523–524]:

هر چه سرک کشیدیم، هر چه ایستادیم ظهور نکرد که نکرد. با لب و لوجه اویزان به کلاس برگشتیم... (رسول پرویزی، عشق نیمه کاره).

Скільки ми не стояли, скільки не виглядали її, вона так і не з'явилася. Ми зажурилися (букв. з обвислими губами) *й повернулися до класу...* (Р. Парвізі. Незавершене кохання).

Як прояв концептуальної метонімії СУМ – ЦЕ НИЗ можна трактувати опускання голови вниз у такому контексті:

و شاهزاده خانم سال ها و سال ها منتظر ماند تا سر آخر از غم و غصه سرش را زیر انداخت و آن گریه کرد که از اشکهایش برکه ای درست شد و قصر پادشاه رفت زیر آب. (زویا پیرزاد، چراغها را من خاموش می کنم).

І принцеса чекала багато років, а потім від суму і жалю опустила голову і заплакала. І так плакала, що з її сліз утворилося озеро, і палац падишаха пішов під воду (З. Пірзад. Світло вимкну я).

Реалізацію моделі РАДІСТЬ / СУМ – ПРОСТІР убачаємо в контекстах, у яких обидві емоції концептуалізуються як простір, який не має меж, напр.:

شادی پدرم حدّ و مرزی نداشت... (فتانه حاج سید جوادی، بامداد خمار).

Радисть мого батька не мала меж ... (Ф. Хадж Сеїд Джаваді. Ранок похмілля).

ولی بمجرد اینکه تأثیر آن تمام شد یک غم و اندوه بی پایانی مرا فرا گرفت... (صادق هدایت، زنده بگور).

...Але щойно його вплив закінчився, як мене охопив безкінечний сум і смуток...

(С. Гедаят. Заживо похований).

У першому реченні наявність просторового коду в осмисленні емоційного досвіду засвідчують іменники **hadd** межа і **marz** кордон, у другому – прикметник **bipāyān** безкінечний, ужитий у ролі означення до слів **qam** сум і **qosse** смуток.

Про те, що в радисть, як в певний простір, можна зануритися, свідчить сполучення слова **vajd** веселощі, радощі, захват із дієсловом **foru raftan** занурюватися, поринати в такому реченні:

خیلی میل داشتم که بر شدت آن بیفزاید، در وجد ناگفتنی فرو رفته بودم، هر فکری که می خواستم می کردم... (صادق هدایت، زنده بگور).

Мені дуже хотілося, щоб воно ще збільшувалося. Я поринув у якийсь невимовний захват і думав про все, що приходило мені в голову... (С. Гедаят. Заживо похований).

У межах моделі РАДІСТЬ / СУМ – ОПОНЕНТ У БОРОТЬБІ відповідні емоції уявляються як активний, атакуючий людину суб'єкт. На це вказує пара антонімічних, ідентичних за будовою лексем **zouqzade** радісний, захоплений (букв. вдарений радистю) / **qamzade** засмучений, убитий горем (букв. вдарений сумом), у внутрішній формі яких можна углядіти антропологічні ознаки метафоричного осмислення відповідних концептів:

هر شب احمد نقشه فرارشان را برای ربابه تکرار می کرد که همیشه یکجور بود، و ربابه با چشمهای ذوق زده فکر و هوش برادرش را تمجید می کرد. (صادق هدایت، چنگال).

Кожного вечора Ахмад переказував Рубабе план їхньої втечі, який завжди був один і той самий, і Рубабе з сяючими від радості очима нахвалювала розум свого брата (С. Гедаят. Вила).

Про те, що сум, горе концептуалізуються як суперник, може свідчити вживання дієслова **šekastan** бити, ламати в одному контексті зі словом-номінантом концепту

qam у такому реченні: *از غم تسکین ناپذیر دوری از وطن شکسته شده بود. Він був зламаний сумом, через те що був далеко від своєї батьківщини* [Охріменко 2011, 128]. Ситуацію боротьби зі суперником у непрямий спосіб відтворює і зворот **pošt-aš šekaste-ast** його зламали удари долі (букв. його спина зламана): *با از دست دادن برادر پشتش شکسته شد. Втративши брата, він зламався* [Охріменко 2011, 126]. Крім того, зафіксовано кілька паремій, згідно з якими сум може “убити” людину, напр.: *غم کشت مرا و غم گسار آگه نیست. Мене убив сум, а утішник не має про це звістки* [Anvari 2005, 814].

Модель РАДІСТЬ / СУМ – НАДПРИРОДНА СИЛА так само репрезентована переважно мовними засобами вторинної номінації. Уявити радість як силу, що міститься всередині людини і у випадку крайнього ступеня прояву може розперти її так, що їй буде важко втримуватися в межах свого тіла, допомагає ФО з соматизмом **pust шкіра: dar pust-e xod nagonjidan** бути у нестямі від радощів (букв. не вміщуватися у свою шкіру):

حاج آقا از خوشحالی تو پوستش نمی گنجد و مثل این است که خدا دنیا را به او داده. می گویند صبح تا شام روی پایش بند نمی شود... (محمدعلی جمال زاده، دار المجانین).

Хадж-ага у нестямі від радощів, неначе Аллах подарував йому весь світ. Кажуть, з ранку до ночі він просто не стоїть на ногах від захвату... (М. Джамаль-заде. Божевільня) [Голева 2000, 93].

Уявлення про сум як надприродну силу, що забирає або тисне на суб'єкта проти його волі, актуалізується у ФО, у складі яких слова-номінанти концепту сполучаються з предикатами фізичної дії. Зокрема, з дієсловами **gereftan брати, забирати, farā gereftan охоплювати** сполучаються як слова **qam, qosse смуток, печаль** (напр.: **qam / qosse-am gereft я засмутився**), так і слово **anduh**, напр.:

چون از دریا و آب که دور می شوم مثل ایت است که یک تکه از هستی من آنجا در خیزاب دریا موج می زند و اندوه بی پایان مرا می گیرد... (صادق هدایت، گجسته دژ).

Коли я віддаляюсь від моря, якась частинка мого єства наче залишається битися в його хвилях і мене охоплює безмежний сум... (С. Гедаят. Проклята фортеця).

Реалізацію цієї моделі спостерігаємо і в реченні, в якому лексема **qosse смуток, печаль** сполучається з дієсловом **fešār dādan тиснути**:

با وجود اینکه واقعا میل نداشتم و غصه گلویم را فشار می داد اما از سوال محبوبه رنجیدم... (ناهید پژواک، شب شراب)

Хоч я й справді не хотів їсти і смуток стискав мені горло, але питання Махбубе мене образило... (Н. Пезвак. Ніч застілля).

Прояви суму як сили, яка в метафоричному сенсі стискає єство людини та простір, що її оточує, вбачаємо й у ФО: **del-am gerefte ast мені сумно** (букв. моє серце стиснулося); **hāl-am gerefte šod мені стало сумно** (букв. мій стан став стиснутим); **housele-am tang šod у мене зіпсувався настрій** (букв. моє терпіння звузилось); **pargār-e u tang šod він у розпачі** (букв. його доля звузилася); **dar tangnā oftādan опинитися у скрутному становищі** (букв. впасти в тіснину) [Охріменко 2011, 133, 124, 137].

Метафорична модель СУМ / РАДІСТЬ – БЕЗУМСТВО. Переживання обох емоцій інколи спричиняє стан людини, який може кваліфікуватися як відмінний від нормального. Вияв моделі РАДІСТЬ – БЕЗУМСТВО вбачаємо у фраземі із соматизмами **sar голова і pā ноги: sar az pā našenāxtan не тямити себе з радощів** (букв. не відрізняти голови від ніг):

کیکاووس... از خوشحالی سر از پا نمی شناخت... (غلامحسین ساعدی، من و کچل و کیکاووس)

Кей-Кавус... був у нестямі від радощів... (Г. Саеді. Я, лисий і Кей-Кавус) [Голева 2000, 355].

Сум у ролі каузатора девіантного стану постає в таких зразках сучасної пісенної продукції: *Який безумний сум має це кохання, / Яке солодке очікування має це кохання* [<http://musiceiranian.ir/18427-dokhtari-be-name-ahoo-salar-aghili.html>]; *Съо-годні ввечері, коли я став безумним від смутку, / Я пішов блукати, щоб десь випити*

عاقبت از غم عشق تو دیوانه شدم / باده بر دست
عاقبت از غم عشق تو دیوانه شدم / باده بر دست
Kīnec' kīncem vīd sūmu čerez koħanna do tebe ja stav bezumnim / I z
čaišeju v ručī popřamuvač do mīscja, de n'juť vino [http://www.cloob.com/u/fardin_ fashen].

На існування моделі РАДІСНА / ЗАСМУЧЕНА ЛЮДИНА – РОСЛИНА вказують ФО зі знаками рослинного коду. Людина, яка переживає сум або радисть, у свідомості персів стає схожою на рослину, яка, відповідно, або розквітає, або в'яне. Ознаки цієї моделі простежено в таких лексемах та ФО на позначення відповідних емоційних станів: **šekoftan / šekoftē šodan** радити, бути веселим, сяяти (букв. розквітати), **gol az gol-aš šekoft (bāz šod)** він зрадив, засвітився радистю (букв. розквітла його квітка), **mesl-e gol šekoftan** розквітати немов квітка, **mesl-e gol az ham bāz šodan** розквітати немов квітка, **pajmordan** засмучуватися (букв. в'янути); **pajmorde, pajmān** невеселий, засмучений (букв. зав'ялий), **pajulidan** засмучуватися (букв. в'янути, бліднути), напр.: بعد از مرگ پسرش پژمرده و پیر شد. Після смерті сина вона знітилася і постаріла [Охріменко 2011, 125]. Сум концептуалізується як рослина в такому крилатому вислові: گر از روی زمین روید غم و درد / دل عاشق به روی دوست شاد است. Якщо із землі виростають сум і біль, / Серце закоханого радисть обличчю друга [Anvari 2005, 470]. Зазначимо, що засмучена людина у свідомості персів стає схожою і на птаха, на що вказує переносне вживання дієслова **par par zadan** бити крилами, тріпотіти у значенні битися в істериці, ридати, напр.: از غصه پرپر می زد. Через своє горе вона билася в істериці [Охріменко 2011, 124].

Окрім спільних для обох емоцій метафоричних моделей наш матеріал дозволив виділити і такі, що притаманні винятково осмисленню суму: СУМ – ТЯГАР; СУМ – ВОГОНЬ; СУМ – ЖИВА ІСТОТА; СУМ – ХВОРОБА, а також такі, за якими перси уявляють радисть: РАДІСТЬ – СВІТЛО, РАДІСТЬ – СП'ЯНІННЯ, РАДІСТЬ – СМЕРТЬ. Наведемо кілька прикладів:

СУМ – ТЯГАР: **bār bar del dāštan** відчувати великий сум, страждати (букв. мати тягар на серці); **bār-e qam, bār-e qosse** тягар суму. Приклад тексту: آری شتر مست کشد بار گران را / تا مست نباشی نبری بار غم یار. Поки не будеш п'яний, не віднесеш тягар суму по коханій / Так, п'яний верблюд несе важчу поклажу (Сааді) [Anvari 2005, 234];

СУМ – ВОГОНЬ: **delsuxte / jegarsuxte** скорботний, тужливий; засмучений (букв. той, у кого згоріло серце / печінка); **jānsuz** сумний (букв. такий, що спалює душу), **delgodāz** прикрий, тужливий (букв. такий, що плавить серце); **mesl-e esfand bar ātaš suxtan** бути сильно засмученим (букв. горіти, як рута на вогні); **damāq-e kas-i-rā suzāndan** засмучувати когось (букв. підпалювати чийсь ніс). Приклад тексту: غم هجر تو ما را سوخت چندان / که با خاک سیه گشتیم یکسان. Сум від розлуки з тобою так спалив мене, / Що я став чорним, як земля (Вахші) [Anvari 2005, 827];

СУМ – ЖИВА ІСТОТА: **qosse del-aš-rā mixorad** сум з'їдає його серце; **qam del-am-ra čang mizanad** сум шкрябає моє серце. Сум як людина: یک همدم باوفا ندیدم جز درد / I ne maou iñšoī narəcənoī, niže sūm (Хафез) [Anvari 2005, 1261]; عیش، خواب و خیال است و غم همیشه رفیق. Радощі – це сон і фантазії, а сум – постійний товариш [Anvari 2005, 799]; ای آشنا! چومو ب توبی نه پوچیتیا ویرنوستی ی سومتку? / Попри всю свою незнайомість, він провідує мене кожної ночі [Anvari 2005, 811];

СУМ – ХВОРОБА, яка може спричинити смерть: **qambād, qambāde** хвороба, що виникає від сильного горя (букв. запалення від суму); **qosse marg** смерть від горя (**qosse** смуток, горе + **marg** смерть); **qosse marg šodan** не витримати горя, умерти з горя. Сум убиває: غصه بدتر از زهر است چون زهر یک دفعه می کشد ولی غصه به تدریج. Смуток гірший за отруту, бо отрута вбиває один раз, а смуток – поступово [Anvari 2005, 708];

РАДІСТЬ – СВІТЛО: **češm-aš be roušanāyi oftād** у нього з'явилася радісна надія (букв. його очі засвітилися); **češm-e mā (šomā, bande) roušan** Нехай будуть світлі наші (ваши, мої) очі!; Ласкаво просимо! Приклад: چشم هزار بار روشن و قلبم هزار بار گلشن. چشم عزیزم خوش آمدی مزین فرمودی قدمت بالای دو چشم من... (محمدعلی جمال زاده، دار المجانین) *Нехай будуть світлі мої очі, а серце розквітне трояндами! Рідненький, ласкаво просимо, як я рада тебе бачити!..* (М. Джамаль-заде. Божевільня).

РАДІСТЬ – СП'ЯНІННЯ: **sarxoš** веселий, збуджений (букв. з веселою головою); **sarmast** веселий, радісний (букв. із хмільною головою); **sarmasti** веселощі, життєрадісність (букв. сп'яніння); **bā yek piyāle mast-ast** голова пішла обертом від радощів (букв. він п'яний від одного бокала);

РАДІСТЬ – МАЙЖЕ СМЕРТЬ: **barāye čiz-i mordan** бути дуже захопленим чимось (букв. померти заради чогось), напр.: ... وقتیکه شنا می کنم مثل اینست... (صادق هدایت، گجسته دژ) *Я обожнюю воду* (букв. помираю за водою), *і коли плаваю, мені здається, що птахи і вся природа розмовляють зі мною...* (С. Гедаят. Проклята вежа).

Отже, як засвідчив проведений аналіз, метафоричному осмисленню емоцій *радість* та *сум* перською мовною свідомістю притаманні як універсальні, так і етноспецифічні особливості. Зрозуміло, що укладений перелік ММ потребує розширення за рахунок залучення більш широкого мовного матеріалу, але вже зараз можна констатувати, що більшість виділених нами метафор корелюють з тими, що були визначені на матеріалі англійської мови [див.: Kövecses 2007, 24–26]. Враховуючи універсальний характер і біологічну обумовленість емоцій, очевидно, можна говорити про існування певного набору концептуальних метафор, спільних для багатьох культурних ареалів. Взагалі ж установлення співвідношення універсального та етноспецифічного в метафоричному осмисленні різних аспектів дійсності представниками різних мов і культур за допомогою концептуальних метафор дозволить не тільки пролити світло на специфіку мовної концептуалізації навколишнього світу, а й формалізувати отримані висновки.

ЛІТЕРАТУРА

- Апресян В. Ю. Опыт кластерного анализа: русские и английские эмоциональные концепты // **Вопросы языкознания**, 2011, № 1.
- Баранов А. Н. Когнитивная теория метафоры: двадцать пять лет спустя // Дж. Лакофф, М. Джонсон. **Метафори, которми ми живем**. Москва, 2004.
- Голева Г. С. **Фарси-русский фразеологический словарь**. Москва, 2000.
- Изард К. Э. **Психология эмоций**. Санкт-Петербург, 2003.
- Лакофф Дж., Джонсон М. **Метафори, которми ми живем**. Москва, 2004.
- Мартинюк А. П. **Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики**. Харків, 2011.
- Охріменко М. А. **Персько-український словник емотивної фразеології**. Луцьк, 2011.
- Скребцова Т. Г. **Когнитивная лингвистика: Курс лекций**. Санкт-Петербург, 2011.
- Чудинов А. П. **Политическая лингвистика: Учебное пособие**. Москва, 2008.
- Anvari H. **Farhang-e amsāl-e soxan**. Tehrān, 2005.
- Hāj Seyed Javādi F. **Bāmdād-e xomār**. Tehrān, 1998.
- Hedāyat S. **Zende be gur. Se qatre xun**. Tehrān, 1993.
- Kövecses Z. **Metaphor and Emotion: language, culture, and body in human feeling**. New York, 2007.
- Pejvāk N. **Šab-e šarāb**. Rašt, 1998.
- Pirzād Z. **Čerāqhā-rā man xāmuš mikonam**. Tehrān, 2001.
- Wierzbicka A. **Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals**. Cambridge University Press, 1999.